

Özbek Han Medresesi'nin kalıntıları

Caminin kuzeyinde sadece duvarları ayakta kalmış bir türbe bulunmaktadır. Bugün türbenin içinde bir taş lahitte bazı parçalarda bitkisel süslemeler, bazılarında ise yazılar olan birçok lahit ve mezar taşı parçaları vardır. Ayrıca XVIII. yüzyıla ait bir resimden caminin doğusunda klasik tarzda sivri kemerli nişli bir çeşmenin mevcut olduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, II, 204; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 662; V. G. Tiesenhausen, *Sbornik materialov otnosyaşçisya k istorii Zolotoy Ordu*, St. Petersburg 1884, I, 363, 435; A. L. Jacobson, *Srednevekoviy Kırım*, Moskva 1964, s. 106-108; Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979, s. 5-10; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 1992, s. 47, 51; C. Krikun, *Pamytniki Krimskotatarskoy Arkhitektura*, Simferopol 2001, s. 18, 19; M. G. Kramarovskii, "Solkhat-Krym in 13th and 14th Centuries: People, Culture and Craft Traditions", *Altın Orda ve Varisleri İkinci Uluslararası Konferansı*, İstanbul 2005, s. 48-49; a.m.f., "City, Palace and City Dominants in the Golden Horde", *The Golden Horde: History and Culture*, St. Petersburg 2005, s. 134; Osman Akçokraklı, "Staro-Kirimskie i Otuzkie natpisi XIII.-XV. vv.", *Izvestiya tauriceskogo obşcestva istorii, arheologii i etnografii*, I/58, Ak-mescit 1927, s. 5-17.

NICOLE KAŇÇAL-FERRARI

ÖZBEKİSTAN

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

IV. MİMARİ

Batıda ve kuzeyde Kazakistan, güneyde Afganistan, güneybatıda Türkmenistan, doğuda Kırgızistan ve güneydoğuda Tacikistan ile komşudur; sınırları içeri-

sinde Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti yer alır. Yüzölçümü 447.400 km², nüfusu 26.800.000 (2005), başşehri Taşkent (2.100.000), diğer önemli şehirleri Nemen-gân (471.000), Endican (413.000), Nukus (325.000), Buhara (299.000) ve Semerkant'tır (282.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Yaklaşık beşte dördü düzlük alanlardan oluşan ülkenin özellikle orta ve kuzeybatı kesimleri ova ve platoların yer aldığı sade bir topografyaya sahiptir. Aral gölünün güneyindeki Amuderya deltası ile Turan, Taşkent, Semerkant, Buhara, Fergana ovaları ve Kızılkum çölü başlıca düzlük alanları teşkil eder. Tanrı dağları (Tien Şan) ile Pamir dağlarının batı uzantılarının meydana getirdiği dağlık alanlar ülkenin güneydoğusundadır (Çatkal dağında Adelunga zirvesi 4301 m.). Ülkede sıcak yazlar ve soğuk kışların yaşandığı karasal bir iklim, özellikle alçak alanlarda çöl iklimi hâkimdir. Yazlar uzun, sıcak ve yağışsız olup sıcaklık yer yer 40 C°'nin üzerine çıkar. Buna karşılık kısa süren kış mevsiminde sıcaklığın zaman zaman - 38 C°'ye kadar indiği şiddetli soğuklar görülür. Batı kesiminde yağışlar azdır. Doğuya doğru gidildikçe yükseltinin de etkisiyle büyük bölümü kış ve ilkbahar aylarında düşen yıllık yağışlarda bir miktar artış görülür: Karakalpakistan ve Hârizm bölgelerinde 75-100, Taşkent'te 350-400, dağların etek kesimlerinde ise 600 mm.

Bitki örtüsünün esasını alçak düzlükler ve havza tabanlarında çöl bitkileri, plato ve dağlık alanlarda step bitkileriyle dağ çayırları teşkil eder. Ülke topraklarının yaklaşık % 10'u çalı ve orman formasyonu ile kaplıdır. Önemli akarsular Orta Asya'nın en büyük nehirleri olan Amuderya ile Siriderya'dır. Aral gölüne dökülen bu akarsulardan Amuderya gölün güney kıyısında büyük bir delta oluşturur. Siriderya ise Kazakistan'a geçtikten sonra Aral'a ulaşır. Amuderya'nın kollarından Zerefşân Semerkant, Buhara ve Nevai ovalarını, Siriderya Fergana ovasını, kollarından Çircik Taşkent ovasını sular. Başlıca göller Sarıkamış, Aydar ve Aral'dır. Bunlardan güney bölümü Özbekistan'a ait olan Aral'da büyük bir çevre felâketi yaşanmış ve Sovyetler Birliği tarafından uygulanan yanlış tarım politikaları sonucu gölü besleyen iki nehrin sularının önemli bir bölümü pamuk tarlalarının sulanmasında kullanıldığı için göl 1960'lardan itibaren kurumaya başlamış ve yüzeyi yaklaşık % 60, hacmi ise % 80 oranında küçülmüştür; bu sebeple eski kaynaklarda dünyanın dördüncü bü-

Resmî adı	: Özbekiston Respublikası (Özbekistan Cumhuriyeti)
Başşehri	: Taşkent
Yüzölçümü	: 447.400 km ²
Nüfusu	: 26.800.000 (2005)
Resmî dili	: Özbekçe
Para birimi	: Özbek somu (UZS) 1 UZS = 100 Tiyin

yük gölü olarak gösterilirken günümüzde altıncı sıradadır. Diğer taraftan pamuk tarımında kullanılan kimyasal maddeler göl tabanında birikmiş ve bunlar suların çekilmesiyle birlikte toz fırtınaları tarafından çevreye yayılarak binlerce canlı türünün yok olmasına ve insanların ölümüne yol açmıştır.

Özbekistan, Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasındaki en kalabalık ülke olup nüfusunun yıllık artış hızı yaklaşık % 1,5, yoğunluğu 53 kişidir (km²). Nüfus özellikle Amuderya ve Siriderya ile bunların kollarının suladığı vadi ve ovalarda toplanmıştır; Nemengân, Endican ve Fergana gibi büyük şehirlerin bulunduğu Fergana havzası ile Taşkent, Buhara, Semerkant, Ürgenç, Nukus ve Karşı çevreleri en yoğun alanlardır. Halkın yaklaşık % 80'ini Özbekler, % 10'unu diğer Türk boyları, geri kalanını da büyük bölümü Taşkent'te yaşayan Ruslar (% 5), Tacikler, Ermeniler, yahudiler, Almanlar ve Koreliler oluşturur. Resmî dil Özbekçe'dir; ayrıca her etnik grup kendi dilini de konuşur. Nüfusun % 90'ı hemen tamamı Sünnî müslüman, % 6 kadarı hristiyan, geri kalanı ise farklı dinlerin mensubudur.

İnsanların büyük bir bölümünün kırsal kesimde yaşadığı Özbekistan'da tarım en önemli geçim kaynağı ve ekonominin temelidir. Toprakların yaklaşık % 10'undan elde edilen ürünlerin başlıcaları pamuk, buğday, pirinç, çeşitli sebze ve meyvedir. Yağışların azlığı sebebiyle tarım büyük ölçüde sulamaya bağlıdır. Özbekistan dünyanın önde gelen pamuk üreticilerinden biridir. Ancak tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla son yıllarda pamuk üretim alanlarının bir kısmı başta buğday olmak üzere çeşitli tahıllara ayrılmış ve 1999'da 3,6 milyon ton olan pamuk üretimi 2003'te

2,8 milyon tona inerken 1999'da 3,7 milyon ton olan tahıl üretimi 2003'te 5,7 milyon tona çıkmıştır. İpek böcekçiliğinin çok gelişmiş olduğu ülkede başlıca geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Geniş bozkır alanlarındaki iklim ve bitki örtüsünün özellikleri sebebiyle koyun, bilhassa karakul koyunu yetiştiriciliği ve buna bağlı astragan üretimi ve ihracatı büyük önem taşımaktadır.

Özbekistan yer altı zenginlikleri bakımından şanslı bir ülkedir ve tabii kaynaklarının en önemlileri doğalgaz, altın, petrol, uranyum ve kömürdür. Tahmini 1,8 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin bulunduğu ülkede Kaşkaderya, Buhara, Endican ve Surhanderya üretim yapılan başlıca idarî bölgelerdir. Petrol Buhara, Kaşkaderya, Surhanderya, Fergana, Nemen-gân ve Endican idarî bölgelerinde üretilmektedir. Buhara Petrol Rafinerisi ve Fergana petrol tesisleri ülke için büyük değer taşımaktadır. Özbekistan dünyanın önde gelen altın üreticisi ülkelerden biridir ve pamuktan sonra ikinci ihracat ürünü altındır. Kızılkum çölündeki Muruntau madeni sadece Özbekistan'ın değil dünyanın en önemli altın madenlerinden biridir. Yıllık üretim miktarı yaklaşık 6 milyon ton olan kömür, Taşkent'in doğusunda Angren ile Termiz'deki Şargun ve Baysun ocaklarından çıkarılmaktadır.

Ülkede tarım ürünleri ve zengin yer altı kaynaklarına bağlı çeşitli sanayi kolları gelişmiştir. Bunların başında tarım ve tekstil makineleri, çeşitli kimyasallar, gaz, metalürji, gıda ve otomobil sektörleri gelir. Taşkent makine, gıda, otomotiv; Semerkant ve Fergana tekstil, petrol, kimya, gübre; Endican ve Nemengân tekstil, makine, kimya, elektronik ve petrol sanayiinin toplandığı başlıca merkezlerdir. Orta Asya'nın en büyük tekstil fabrikası ve tek

uçak fabrikası Taşkent'tedir. Taşkent civarındaki Bekâbâd demir çelik tesisleri de önemli sanayi kuruluşlarından biridir. Bu ekonomik etkinliklere bağlı olarak ülkenin dış ticareti gelişme yolundadır. Özbekistan 1992'de Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı'na ve 1996'da İslâm Konferansı Teşkilâtı'na üye olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Talip Yücel, *Asya Coğrafyası*, Ankara 1960, I, 72-73, 181; a.m.f., *Asya'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, Ankara 1965, s. 116, 171, 209; L. Li-ge, *Bilinmeyen İç Asya* (trc. Sadrettin Karatay), Ankara 1986, s. 27, 28, 29; Yusuf Dönmez, *Türk Dünyası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, İstanbul 1987, s. 64, 68, 69, 73, 75, 78, 83; D. T. Twinn, *Guide to the Repulolics of the Former Soviet Union*, Westport 1993, s. 151-155; Ali Yiğit, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ 1996, s. 87-95; İbrahim Atalay, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir 2001, s. 187-192; Faruk Uysal, *Özbekistan Ülke Raporu*, Ankara 2004, s. 6-15, 41-43, 50.

CEMALETTİN ŞAHİN

II. TARİH

Eskiden Turan, Ortaçağ'da Türkistan, Mâverâünnehir, günümüzde Özbekistan denilen topraklar zengin bir tarihî geçmişe sahiptir. Fergana vadisi (Selungun mağarası), Taşkent vahası (Kölbulak ve Âbrahimet mağarası), Surhanderya vadisi (Teşiktaş / Deliktaş mağarası), Semerkant vahası (Âmankotan mağarası) ve diğer yerlerde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucu yerleşim tarihinin Eskiçağ'lara kadar indiği, ilkel insan topluluklarının geniş bir coğrafyada yayılmış olduğu tesbit edilmiştir. Bilhassa avcılık ve hayvancılıkla geçinen kabilelerin, milâttan önce V-III. bin yıllarda "Kaltaminarlılar medeniyeti" adıyla bilinen medeniyeti kuran eski balıkçı ve avcı kabilelerin geniş alanda dağıldığı belirtilmiştir. Milâttan önce III. binyılın sonu ile II. bin yıllarda ilkel tarım şekillenerek ilk

sulama kolları, bunların yanında küçük köyler ortaya çıkmış, ardından ilk şehirler (Sopolitena, Carkotan) kurulmuştur. Milâttan önce VI-IV. yüzyıllarda bu ülkede Bah-tar Krallığı ve Büyük Hârizm gibi eski devletlerin kurulduğu anlaşılmakta, bu dönemlerde ticaret ve küçük zenaatların geliştiği bilinmektedir. Söz konusu devirde eski Turan diyarının güney sınırlarında Aryaniler, kuzeyde ise Törler adıyla meşhur olan halklar yaşamıştır. Aynı zamanda Ârâmî yazısı esasında Soğd yazısı ve Hârizm yazısı gibi eski yazılar ortaya çıkmıştır.

Eski Turan halkı milâttan önce V-IV. yüzyıllarda İran Ahamenîleri, milâttan önce 329-327 yıllarında İskender'in istilâsına karşı mücadele etti. Milâttan önce III-II. yüzyıllarda bu kesimde güçlü Kang Hakanlığı, onun güney kısmında Kuşan, Fergana vadisinde Dâvân devletleri hüküm sürdü. IV-VI. yüzyıllarda bu sınırlar önceleri Akhunlar, Kidariylar ve Eftalitler idaresi altında bulunuyordu. Halkın önemli bir kısmı hayvancılıkla uğraşıyordu, bir kısmı da şehir ve köylerde yerleşik bir hayat sürüyordu. Burada birçok din hâkim durumdaydı. Soğd ve Çaç'ta Zerdüştilik, Tâaristây ve Doğu Türkistan'da Buda dini yaygındı. Şehirlerde Nestûrîler ve yahudi cemaatleri de yaşıyordu. Yerli halkın çoğunluğu Soğdca, göçebeler ise Türkçe konuşuyordu.

VI. yüzyılın ikinci yarısı ile VII. yüzyılda bölgede yaşayan topluluklar Yettisuv'da (Yedisu) kurulan Batı Türk Hakanlığı bayrağı altında birleşti. Bunlar birkaç küçük feodal hâkimliğin bir araya gelmesiyle teşekkül etmişti. İçlerinde en güçlüsü Zerefşân ve Kaşkaderya vadilerinde yerleşmiş Soğd Konfederasyonu idi. Konfederasyona Semerkant ve Buhara dışında Maymurg, İştihan, Kuşaniya, Vardana, Keş ve Maşşab gibi meliklikler bağlıydı. Soğd'da nüfus çok kalabalık olup çiftçilik ve bağcılıkla uğraşıyordu. Buğdaydan başka pamuk ve pirinç yetiştiriliyor, pamuk dokumacılığı yaygın biçimde yapılıyordu. Soğd şehirlerinde çeşitli küçük el sanatları, dokumacılık, seramikçilik, dericilik, seracılık, bakırcılık ve kuyumculuk, ayrıca iç ve dış ticaret oldukça gelişmiş durumdaydı.

707-715 yıllarında Mâverâünnehir ve Hârizm, Kuteybe b. Müslim kumandasındaki İslâm orduları tarafından fethedildi ve bölge halkı tedricen İslâmiyet'i kabul etmeye başladı. Ancak Emevîler'in bölge halkına yönelik siyasetleri Mâverâünnehir ve Horasan halkının birkaç defa ayaklanmasına yol açtı. IX. yüzyılda bu kesimde bağımsız Sâmânîler Devleti ortaya çıktı. Aynı asırda Karahanlılar ve XII. yüzyılda Kara-

Özbekistan